

Розділ: Психологія особистості

УДК 159. 923. 2: 316. 728

Життєві домагання у структурі випереджальної регуляції діяльності

Ангелова А.В., Гуляєва О.В.

Життєві домагання є одним з найважливіших механізмів випереджальної регуляції діяльності людини, суб'єктивним механізмом побудови та перебудови її життєвого світу, вони забезпечують розвиток особистості у напрямку більшої задоволеності життям та успішності її самореалізації. Стаття присвячена аналізу сутності та специфіки життєвих домагань. Автори коротко резюмують основні підходи до розуміння домагань у вітчизняній та зарубіжній психології, описують їх структуру та функції, формування в онтогенезі та деякі аспекти стратегій їх реалізації.

Ключові слова: життєві домагання, майбутнє, успішність самореалізації.

Жизненные притязания являются одним из важнейших механизмов опережающей регуляции деятельности человека, субъективным механизмом построения и перестройки его жизненного мира, они обеспечивают развитие личности в направлении большей удовлетворенности жизнью и успешность его самореализации. Статья посвящена анализу сущности и специфики жизненных притязаний. Авторы кратко резюмируют основные подходы к пониманию притязаний в отечественной и зарубежной психологии, описывают их структуру и функции, формирование в онтогенезе и некоторые аспекты стратегий их реализации.

Ключевые слова: жизненные притязания, будущее, успешность самореализации.

Life aspirations are one of the most important mechanisms for anticipatory regulation of human activities, the subject mechanism of constructing and rebuilding of his life and world, they provide personal development towards greater life satisfaction and success of his self-realization. This article is devoted to analysis of the nature and specifics of life aspirations. The authors briefly summarise the main approaches to the understanding of the claims in the home and foreign psychology, describe their structure and function, the formation in ontogenesis, and some aspects of their implementation strategies.

Key words: life aspirations, future, success of self-realization.

Сьогодні людина живе у мінливому світі, де традиції стрімко втрачають своє значення, де вже не має жорстких рекомендацій, як і для чого потрібно жити. Кожен має можливість самостійно вирішувати, чого хоче від життя. Однак важливо розуміти, що, приймаючи будь-яке рішення, людина впливає не лише на сьогодні, а й на своє майбутнє. На даному етапі розвитку психології як науки все більше вчених схиляються до думки про орієнтованість особистості на майбутнє, її спрямованість у завтрашній день. Одним з перших про це почав говорити К.Роджерс. Він стверджував, що поведінка людини не визначається минулими подіями, навпаки, особистість слід розглядати у контексті «майбутнє-теперішнє». З'являються нові дослідження, спрямовані на вивчення механізмів того, як особистість змінює сама себе у процесі орієнтації на майбутнє і як ця орієнтація детермінує її сьогоднішню поведінку. Серед них можемо назвати аналіз життєвих домагань як передбачення та очікування особистісного майбутнього. Даний термін виник на основі поняття рівня домагань, введеного К.Левіном. Життєві домагання як один з механізмів випереджальної регуляції діяльності є перспективним об'єктом дослідження, особливого вивчення ж потребують способи та стратегії їх реалізації.

Отже, метою даного дослідження є вивчення особливостей стратегій реалізації життєвих домагань.

Завдання дослідження:

1. Описання основних підходів до вивчення домагань у вітчизняній та зарубіжній психології.
2. Вивчення структури та функцій життєвих домагань.
3. Аналіз процесу формування життєвих домагань та факторів, що на нього впливають.
4. Виділення характеристик стратегій реалізації життєвих домагань.

Життєві домагання як передбачення та очікування особистісного майбутнього. Людина сприймає навколишню дійсність крізь власне бачення свого майбутнього, орієнтуючись не лише на проблеми сьогодні, а й на нові можливості, нові завдання та цілі, що відкриваються чи лише можуть відкритися в майбутньому. Стан, у якому людина нічого не хоче, нічого не чекає, нічого не прагне у майбутньому, призводить до стагнації, призупинення побудови власного життєвого світу. Саме домагання, орієнтовані на віддалене майбутнє, амбіційні, цілеспрямовані, активні, допомагають зрозуміти, за яких умов продуктивніше відбувається особистісна самопобудова і повноцінне саморозгортання особистості. Отож, коротко розглянемо історію вивчення домагань та їх психологічний зміст.

Початок дослідження домагань було покладено у школі німецького психолога К.Левіна. Перше значне дослідження рівня домагань провів Ф.Хоппе. Він інтерпретував цей концепт як мету подальшої дії і довів, що успіх у діяльності людини залежить не стільки від реальної складності роботи, скільки від її оцінки власних можливостей щодо розв'язання проблеми. Вибір ступеню складності завдання

визначається попереднім досвідом, а переживання успіхів та невдач – ставленням людини до мети. Більшість авторів погоджується з думкою, що рівень домагань – це рівень складності цілей, які обирає суб'єкт. [3]

Ключем до передбачення людської поведінки, майбутньої діяльності є набутий досвід, індивідуальна історія та очікування з приводу майбутнього, вважає Дж.Роттер. На його думку, основним фактором, який визначає характер діяльності людини, є її очікування та взаємодія зі значущим довкіллям. У концепції Роттера розроблено формулу передбачення поведінки, де у ролі змінних використані поведінковий потенціал, очікування, цінність підкріплення та психологічна ситуація.

Якщо розширити контекст вивчення домагань від нескладної діяльності, яку моделювали Хоппе, Роттер та інші, до реального життєздійснення, процесу проживання людиною свого життя у всій його складності та непередбачуваності, то робоче визначення власне життєвих домагань буде таким. Це комплекс вимог, очікувань, бажань, надій, що переживається особистістю стосовно свого життя та майбутнього. [10] Домагання передбачають, моделюють те, на що особистість, як їй здається, має право, що вона хоче отримати від життя, на що розраховує. [1] Життєві домагання – це постійне зважування, порівняння своїх потреб і здібностей та запиту з боку соціуму, а також очікування у майбутньому такої самореалізації, яка задовольняла б як плани особистості, так і потреби суспільства, забезпечувала б стійку самопанагу та визнання значущого оточення.

Домагання, безсумнівно, є специфічним механізмом випереджальної регуляції життєдіяльності. Їх об'єкт – не сьогоднішнє життя, а життя майбутнє, не те, що є, а те, чого я прагну, тому що я саме такого життя вартий. Отож, об'єктом домагань стають не просто абстрактні уявлення людини про майбутнє, а радше яскраво емоційно забарвлені, конкретні проєкції туди, у завтрашній день, своїх сьогоднішніх найсміливіших очікувань, прагнень, сподівань.

Також В.С.Магун та М.В.Енговатов вказують, що домагання включають ті потреби, які людина самостійно та вільно обирає для себе, на відміну від тих значень потребового діапазону, які вона змушена приймати під тиском обставин. [7] При цьому рівень домагань, в їх розумінні, позначає конкретні величини вільно вибраних людиною модифікацій потреб.

Життєві домагання особистості відображають не лише бажане майбутнє, а й його оцінку за цілим рядом критеріїв: легкістю-важкістю, прийнятністю-неприйнятністю оточуючими, значущістю-незначущістю, цінністю (для особистості і тих, хто її оцінює) або її відсутністю. Домагання включають відповідність і всієї діяльності, й її результатів певним критеріям, встановлюваним особистістю. Саме тому задоволеність, оцінку результату, досягнень співвідносять з вихідними домаганнями особистості. [1]

Отже, життєві домагання – важливий, але недостатньо вивчений елемент ставлення особистості до свого майбутнього. Існує чимало думок щодо їх сутності та місця у структурі особистості, однак не викликає сумнівів, що життєві домагання мають велике значення для особистості людини.

Структура та функції життєвих домагань. Визначивши основні особливості життєвих домагань, необхідно розглянути, яку будову вони мають, і, безсумнівно, в чому їх роль та головні функції у житті особистості.

Коли виникають думки про структуру домагань, у деяких людей передусім увага акцентується на емоційній складовій, тоді як у інших безумовний пріоритет має раціональний компонент. Водночас раціональне, зважене моделювання потребового майбутнього інколи важно відокремити від фантазійних, компенсаторних імажинацій. Зрозуміло, що людина ніколи просто не «вираховує» своє майбутнє, хоча когнітивна складова, звісно, має значення.

Людина своє бажане майбутнє не лише планує, вона його ще й уявляє, із задоволенням смакує, з апетитом наперед переживає. Себто емоційна складова має не меншу вагу, ніж когнітивна. Легко знайти в структурі домагань і складову конативну. Домагання стають домаганнями, вже починаючи мотивувати людину на певну активність, підштовхуючи її до певної активності у бік їх досягнення. Це, звісно, певна спонука. Можна говорити про стан готовності до певної активності, який передусім життєвим виборам та спрямовує їх. Цей стан зумовлений не стільки актуальною потребою особистості, скільки її перспективними планами, стратегічними життєвими рішеннями. У цьому аспекті домагання співголосні з поняттям установки у визначенні Д.Узнадзе. [8]

Розглянемо, яке місце у житті особистості займають життєві домагання, яке значення мають, які функції їм притаманні. По-перше, це функція оцінювальна. Домагання оцінюють те, що є, що хотілося, щоб було, що має бути. Завдяки наявності домагань особистість має змогу комплексної оцінки свого минулого, теперішнього, майбутнього з погляду задоволеності життям, його якістю.

По-друге, очевидно, що життєві домагання виконують стимулювальну функцію. Вони підштовхують, мотивують, активують розвиток, відповідаючи потребі організувати, упорядковувати, планувати своє життя. Ця стимуляція не є безпосередньою, вона досить складно опосередкована мріями, бажаннями, сподіваннями, вірою у власну ефективність тощо.

Не можна не назвати функцію футуристичну або породжувальну. Домагання не відтворюють майбутнє, вони радше його готують, конструюють, моделюють, породжують. Таке моделювання майбутнього за допомогою домагань підпорядковується принципу організованості, який виділяє Ю.Швалб. [10] Організованість передбачає структурованість елементів, їх відносну внутрішню несуперечливість, функціональну цілісність та просторово-часову обмеженість. Без домагань людське майбутнє сприймається, переживається, мислиться як хаос, який відштовхує, лякає своєю просторово-часовою безмежністю, неупорядкованістю, суперечливістю різних елементів. Домагання цей хаос

приборкують, упорядковують, організовують.

Також домагання забезпечують так звану випереджальну адаптацію – «адаптацію наперед», випереджальну готовність до тих середовищних факторів, що швидко змінюються. [8]

Оцінка людиною своєї здатності, за Бандурою, виконувати певні дії і передбачати, очікувати, планувати їх є важливим елементом самоконтролю. Тому можна вважати, що домагання здійснюють і функцію самоконтролю, сприяючи оцінці нашої самоефективності. Спосіб, за допомогою якого домагання нас контролюють, досить ненав'язливий, далекий від жорстоких самопримусів.

Наявність життєвих домагань активно впливає на привласнення життєвого досвіду. Йдеться про функцію самоусвідомлення, розуміння себе і свого життя. До того ж ці домагання активно переінтерпретовують реальні умови життя, розставляючи власні акценти, їх можна вважати певною інтерпретаційною рамкою, в яку кожен намагається помістити своє майбутнє. Песимістичне сприйняття актуального, тобто того, що відбувається тут і тепер, провокує перетлумачення минулого у ракурсі його ідеалізації, а оптимістичне сприйняття теперішнього зумовлює негативну переінтерпретацію минулого. [10]

Отже, життєві домагання є інструментом: а) привласнення минулого досвіду, б) прогнозування майбутнього, в) ієрархізації життєвих цілей, г) окреслення напрямку руху, д) формування ставлення до перешкод та обмежень, е) активізації довгострокової мотивації, завдяки якій допомагають послідовно обирати середовище, котре у подальшому сприятиме їх досягненню.

Формування життєвих домагань. Проаналізувавши роль випереджальної регуляції діяльності у поведінці людини та визначивши специфіку життєвих домагань, виникає потреба вивчити фактори, що впливають на їх появу та розвиток. Розглянемо, як соціальне оточення, зокрема, родина впливають на формування життєвих домагань.

Важко переоцінити значення сім'ї у формуванні особистості і характеру дитини. Родина на ранніх, найбільш важливих етапах розвитку є єдиною, а пізніше – однією з найвагоміших соціальних груп, до якої входить людина. Тут дитина отримує перший досвід, засвоює навички соціальної взаємодії. У перші роки життя сім'я є для дитини основною моделлю соціальних стосунків. Тут дитина проводить багато часу, пізнає світ, самого себе, свої здібності та можливості.

Для психологічного комфорту дитини надзвичайно важливо, чи відчуває вона в родині, що її люблять, що вона потрібна. Своя роль у родині хоча й не до кінця усвідомлюється дитиною, але визначає її реакції на те, що відбувається, формує фундамент для існуючих та майбутніх стосунків з людьми. Це свого роду сценарії, на основі яких дитина визначає, як оточуючі будуть з нею поводитися, інтерпретує, що вони відчувають до неї. Такі дитячі установки дуже стабільні, часто людина несе їх за собою протягом усього життя. [6]

Родина має велике значення ще й тому, що розвиток особистості дитини, її самооцінки, уявлень про себе, свої здібності та, зокрема, домагання тісно пов'язаний з інтеріоризацією соціальних реакцій на даного індивіда. Такий підхід був сформований та розвинутий у роботах Ч.Кулі та Дж.Г.Міда. Вони стверджують, що людина схильна оцінювати себе так, як, на її думку, її оцінюють інші. Провідним цей чинник є у дитинстві. Оскільки ще тільки складається власна стійка думка про себе, дитина стихійно приймає ставлення до себе дорослого і, таким чином, витоком первісних ставлень до себе є «на віру» прийняте ставлення дорослого. [9] Маленькі діти говорять про себе у третій особі, тобто ніби переносять на себе звернення до них дорослого. Дитина, діє вона заради контакту з дорослим чи заради оволодіння предметним світом, оцінює себе за тими параметрами, які так чи інакше диктує їй дорослий, поводити і наставник у світі соціальних стосунків і людських діяльностей. Одним з цих параметрів є і певний рівень домагань, здібностей, можливостей, досягнень, та планка, яку батьки вважають для дитини достатньою.

Самоставлення дитини до певного періоду також є, так би мовити, лінійною функцією до ставлення до нього дорослого, перш за все батьків: неприязнь, віддаленість, неповага до дитини переходять в дефект самоставлення аж до неприязні до себе, свого тіла, рис характеру. В самосвідомості дитини, однак, відбувається обертання цієї логіки; насправді вона негативно ставить до себе тому, що так ставляться до неї інші, дорослі, але сама вона сприймає це ставлення інших як наслідок її «об'єктивної поганості». [9]

По своїй психологічній, змістовно-генетичній структурі цей діалог є лише формою засвоєння батьківського монологу. Заміна безпосередньої оцінки дорослого на внесену тим же дорослим систему самооцінок не змінює справи. Адже відповідні норми і зразки справедливі для дитини ще не в силу її власного соціального досвіду та свідомої прихильності до цих норм, а лише в силу авторитетності і значущості тих осіб, які ці норми впроваджують у її свідомість. Свій образ і ставлення батьки транслюють дитині або у прямій вербальній формі, або у непрякій, у формі такої поведінки, що передбачає певні риси і якості дитини. Вони роблять це свідомо, у виховних цілях, або несвідомо. Параметри того, що саме в образі дитини є об'єктом навіювання, залежить від багатьох факторів: від прийнятих у суспільстві соціокультурних еталонів, зразків, норм, від власних мотивів і потреб батьків. Результатом цього навіювання можуть бути й життєві домагання: ставлячи перед дитиною мету певної складності, підштовхуючи її до конкретних амбіцій, високих чи низьких, батьки, прямо чи опосередковано, вказують на можливості дитини, її рівень, те, чого вона варта, на що вона може розраховувати. Інтєріоризація, на нашу думку, є одним з основних механізмів формування життєвих

домагань, що з'являється вже на найбільш ранніх етапах онтогенезу.

Стратегії реалізації життєвих домагань. Хоча виділення та подальше вивчення конкретних способів, сценаріїв, стратегії реалізації життєвих домагань і є наразі завданням майбутніх досліджень, однак не викликає сумнівів, що лише в комплексі з конструктивними стратегіями реалізації домагань не залишаються суто емоційними, фантазійними утвореннями, а втілюються у життя і забезпечують успішність особистості. Перспективними для дослідження таких стратегій є запропоновані Є. Головахою параметри життєвої перспективи:

- 1) тривалість – характеристика хронологічного простору прогнозування особистістю свого майбутнього;
- 2) реалістичність – здатність висувати реальні домагання та спрямовувати свої зусилля на втілення їх в життя;
- 3) диференційованість – ступінь конкретності та структурованості домагань і способів їх реалізації;
- 4) узгодженість – відповідність домагань теперішньому досвіду та стратегіям їх реалізації, послідовність в реалізації життєвих домагань [4].

На наш погляд, ще одним важливим компонентом, що характеризує стратегії реалізації життєвих домагань є позитивна оцінка власних вчинків, загальна задоволеність собою, своїми здібностями та досягненнями, своєрідний індикатор не лише успіху, досягнень, а й відповідності домагань та способів їх реалізації потребам особистості, її морально-етичним переконанням.

Отже, життєві домагання – важливий, але недостатньо вивчений елемент ставлення особистості до свого майбутнього. Лише високі домагання забезпечують високі досягнення, тому стимулювання, заохочення високих домагань є важливим завданням навчання і виховання. [7] Виховання особистості амбітної, цілеспрямованої, здатної ставити реалістичні і, водночас, бажані цілі і досягати їх – ось завдання психології домагань, на нашу думку.

Отже, проаналізувавши основні погляди дослідників на феномен життєвих домагань, їх структуру, функції, формування домагань та деякі аспекти стратегій їх реалізації, можна зробити наступні висновки:

1. Життєві домагання – це моделі бажаного майбутнього, засновані на певних очікуваннях, бажаннях, сподіваннях, котрі переживає і частково усвідомлює особистість.
2. Життєві домагання забезпечують розвиток особистості у напрямку більшої задоволеності життям, є суб'єктивним механізмом побудови та перебудови життєвого світу. До структури домагань входять емоційно забарвлене передчуття майбутнього; рефлексивний, когнітивний пласт та конотативний елемент, вольовий імпульс, бажання досягати поставленої мети. Серед функцій, котрі виконують життєві домагання, слід назвати оцінку, стимулювальну, породжувальну, самоконтролю та самоусвідомлення.
3. Родина і стосунки з батьками закладають основу формування особистості дитини. Зокрема, оцінюючи себе за параметрами, визначеними дорослим, дитина інтеріоризує встановлені для неї батьками життєві домагання, присвоює їх, робить частиною свого внутрішнього світу.
4. Реалізацію домагань та успішність особистості забезпечують конструктивні стратегії реалізації домагань, які можна охарактеризувати за такими параметрами: тривалість, реалістичність, диференційованість, узгодженість та загальна задоволеність собою.
5. Життєві домагання людини є важливим фактором її соціальної активності і в той же час індикатором стану суспільства. Лише високі домагання забезпечують високі досягнення, тому стимулювання, заохочення високих домагань є важливим завданням навчання і виховання.

Література

1. Абульханова-Славская К.А.. Стратегия жизни. – М.: Мысль, 1991, – 299 с.
2. Бернс Р. Развитие Я-концепции и воспитание. – М.: Прогресс, 1986, – 424 с.
3. Бороздина Л.В.. Исследование уровня притязаний. – М.: Мысль, 1985, – 101 с.
4. Головаха Е. И. Жизненная перспектива и профессиональное самоопределение молодёжи. – К., 1988. – 143 с.
5. Кон И.С.. В поисках себя. – М.: Политиздат, 1984, – 335 с.
6. Кон И.С.. Проблема «Я» в психологии // Психология самосознания. Хрестоматия. – Самара: Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2003, – 672 с.
7. Магун В.С., Энговатов М.В. Жизненные притязания различных социальных групп молодежи // Молодежь Самарской области в 2002 году: современное положение и тенденции развития // Под ред. В.Б. Звоновского. Самара, 2003. – 254 с.
8. Максименко С.Д.. Генезис существования личности. – К.: Издательство ООО «КММ», 2006, – 240 с.
9. Столин В.В.. Самосознание личности. – М.: Издательство МГУ, 1983, – 286 с.
10. Титаренко Т.. Життєві домагання особистості: феноменологічний та структурно-функціональний підхід // Психологія і суспільство. – 2004. – №4.

Література

1. Abulhanova-Slavskaya K.A.. Strategiya zhizni. – M.: Myisl, 1991, – 299 s.
2. Berns R.. Razvitie Ya-kontseptsii i vospitanie. – M.: Progress, 1986, – 424 s.
3. Borozdina L.V.. Issledovanie urovnya prityazaniy. – M.: Myisl, 1985, – 101 s.
4. Golovaha E. I. Zhiznennaya perspektiva i professionalnoe samoopredelenie molodyozhi. – K., 1988. – 143 s.
5. Kon I.S.. V poiskah sebya. – M.: Politizdat, 1984, – 335 s.
6. Kon I.S.. Problema «Ya» v psihologii // Psihologiya samosoznaniya. Hrestomatiya. – Samara: Izdatelskiy Dom «BAHRAH-M», 2003, – 672 s.
7. Magun V.S., Engovatov M.V. Zhiznennyye prityazaniya razlichnykh sotsialnykh grupp molodezhi // Molodezh Samarskoy oblasti v 2002 godu: sovremennoe polozhenie i tendentsii razvitiya // Pod red. V.B. Zvonovskogo. Samara, 2003. – 254 s.
8. Maksimenko S.D.. Genezis suschestvovaniya lichnosti. – K.: Izdatelstvo OOO «KMM», 2006, – 240 s.
9. Stolin V.V.. Samosoznanie lichnosti. – M.: Izdatelstvo MGU, 1983, – 286 s.
10. Titarenko T.. ZhittEvI domagannya osobistosti: fenomenologichniy ta strukturno-funktsionalniy pldhd // Psihologiya i suspilstvo. – 2004. – #4.